

KLESTENITZ TIBOR

MODERN KATOLICIZMUS?

Vallási megújulás és politikai törekvések a dualizmus korában

Magyarországon a modernség fogalmát a 19. század végén, a 20. század elején sokan kapcsolták az Amerikai Egyesült Államokhoz, a technikai haladás, a gazdasági szabadverseny és a korlátlan lehetőségek hazájához.¹ Ekkoriban úgy tűnhetett, hogy a hazai fejlődés iránya hosszabb távon talán az amerikai mintához fog közelíteni még egy olyan lassan változó területen is, mint az egyházpolitika. „Tudom én, hogy magyar idealistáink, midőn a korlátlan vallásszabadságért lelkesülnek, mindig Amerikát tartják szemük előtt”² – írta például 1892-ben a tekintélyes konzervatív teológus, Dudek János, aki egyáltalán nem rokonszenvezett ezzel a gondolattal.

1894–1895-ben a magyar szabadelvű politikai elit hosszú csatározások után, a katolikus egyház és a konzervatívok heves ellenkezését legyűrve, megalkotta az egyházpolitikai reformtörvényeket, amelyek radikális szakítást jelentettek a korábbi gyakorlattal. A törvénycsomag legvitatottabb elemét a kötelező polgári házasságkötés bevezetése jelentette, hiszen ennek következtében a családjog állami fennhatóság alá került, a házasság jogi szempontból felbontható szerződéssé vált, ami komoly elvi ellentétben állt a házasságot szentségnek tekintő katolikus felfogással. A törvények ezen kívül bevezették az állami anyakönyvezést, az izraelita vallást pedig az államilag bevettek közé emelték, egyenrangúvá téve ezzel a katolikus, a román és a szerb ortodox, a református, az evangélikus és az unitárius felekezettel, amelyek között már az 1848. évi XX. törvénycikk értelmében „tökéletes egyenlőség és viszonyosság” állt fenn. Emellett – bizonyos feltételek teljesítése, például legalább egy egyházközség felállítása, iskolai hitoktatás fenntartása, a szervezeti szabályzat bemutatása esetén – lehetővé vált új felekezetek hivatalos állami elismerése, a feltételeket nem teljesítő vallási közösségek számára pedig az, hogy egyesületi keretek között működjenek. A magyar állampolgárok ekkortól kezdve tehát – hasonlóan az amerikaiakhoz – korlátlan vallásszabadságot élveztek, amely magában foglalta a felekezeten kívül maradás válasz-

¹ *Vörös Károly*: Az USA képe a XIX. század magyar tömegkultúrájában. Magyar Tudomány 95. (1988) 3. sz. 198.

² *Dudek János*: Általános vallásszabadság II. Religio, 1892. december 21. 395.

tásának lehetőségét is. Az viszont igencsak fontos különbség maradt, hogy nálunk a felekezetek továbbra sem számítottak egymással mindenben egyenlőnek, hiszen a jog három kategóriát különböztetett meg: a teljes jogvédelmet élvező bevett egyházakat, a jóval szűkebb mozgástérrel rendelkező elismert, valamint a csak egyesületként működő, el nem ismert felekezeteket. A hagyományok erejére jellemző azonban, hogy az elismert kategóriába mindössze két közösség nyert felvételt: 1905-ben a baptisták és 1916-ban – kizárólag az első világháborúban szövetséges hatalom, Törökország irányába tett gesztusként – az iszlám.³ A harmadik kategóriába tartozó vallási csoportok, elsősorban protestáns kisegyházak, mint például a nazarénusok, a gyakorlatban sokszor igen nehéz körülmények között, hatósági zaklatásoknak kiteve működtek.⁴

A helyzet a gyakorlatban még bonyolultabb volt, hiszen az írott jognál többnyire erősebbnek bizonyult a szokásjog, illetve a politikai érdekek. Ez jól megfigyelhető a katolikus egyház vonatkozásában, amely a múlt örökségeként szorosan kötődött a hatalomhoz, ez pedig nem kívánt lemondani az általa élvezett előnyökről. A király például a főkegyúri jognak köszönhetően rendelkezett a püspökjelölés jogával, vagyis lényegében maga választhatta ki a püspököket, akik a pápa hivatalos jóváhagyása után foglalhatták el székhelyüket. Ezt a jogát azonban 1867, a polgári alkotmányosság helyreállítása után már a vallás- és közoktatásügyi miniszter útján kellett gyakorolnia. Ez a minisztérium vette át továbbá az úgynevezett katolikus alapok, így a Tanulmányi Alap, a Vallásalap és az Egyetemi Alap kezelését is, amelyek vagyona nagyrészt a 18. században államosított egyházi vagyonelemekből származott. Ezek jövedelméből finanszírozták többek között az ekkor már államinak számító budapesti egyetemet, a katolikus iskolahálózat és az egyházi infrastruktúra egy részét.⁵ Az állami befolyás fenntartása rendkívüli politikai jelentőséggel bírt, hiszen például – csak a legfontosabbat említve – egy parlamenti választás alkalmával egyáltalán nem volt mindegy, hogy a püspök melyik képviselőjelölt támogatására utasította plébánosait. Ezért aztán a kormány ragaszkodott a rendszer fenntartásához, és igyekezett a főpapi székekbe a hatalom iránt politikailag elkötelezett jelölteket juttatni.

A liberális katolikusok viszont úgy vélték, hogy a katolikus egyháznak, hasonlóan a többi bevett felekezethez, jár az a jog, hogy maga választhassa meg vezetőit, és maga rendelkezessen vagyonával. Ezért egy új szervezet, az önkormányzati testületként

³ Az egyházpolitikai küzdelmek és a felekezetek jogi helyzete kapcsán lásd: Salacz Gábor: A magyar kultúrharc története 1890–1895. Bécs [Pécs] 1938.; Moritz Csáky: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz–Wien–Köln 1967.; Gabriel Adriányi: Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. Mainz 1974.

⁴ Szigeti Jenő: „És emlékezzél meg az útról.” Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. Budapest 1981.

⁵ Az alapokról és azok jogi megítélésének változásairól: Csorba László: A vallásalap „jogi természete.” Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918. Budapest 1999.

elképzelt katolikus autonómia megalkotására tettek javaslatot, amelyben választott egyházi és világi tagok egyaránt részt vettek volna, és amely átvette volna ezeket a feladatokat. Az autonómia létrehozásának gondolatát 1867-ben felkarolta a liberális katolicizmus nézeteit képviselő vallás- és közoktatásügyi miniszter, Eötvös József báró is, aki Simor János hercegprímásnak írva tett javaslatot az intézmény megalkotására. Eötvös azt remélte, hogy az autonómia működése bevonja a világi katolikus értelmiséget az egyház ügyeinek intézésébe, ami segíthet felkelteni érdeklődésüket, és ezáltal hozzájárulhat ahhoz, hogy megállítsa a köreikben gyorsan terjedő hitközönyt. A püspöki kar bele is egyezett a kezdeményezésbe, azonban a lehetőségekhez képest igyekezett a minimálisra csökkenteni a tervezett intézményben a megbízhatatlannak tartott elemek befolyását, például azzal, hogy az országos autonómiai gyűlésben a klerikusok és a világiak aránya 50–50% lett volna. Végül azonban a közvélemény nyomására kénytelen volt elfogadni, hogy a testület tagságának kétharmada a világiak közül kerüljön ki. A főpapság aggodalma tulajdonképpen indokoltnak tűnhetett, hiszen az autonómiai mozgalom kísérőjelenségeként az egyházon belül felerősödtek a radikális reformokat kívánó hangok, amelyek már a püspökök joghatóságát, illetve hitelvi-dogmatikai kérdéseket is feszegettek, illetve veszélyeztettek.⁶ Felmerült például a magyar istentiszteleti nyelv bevezetésének vagy a papi cölibátus eltörlésének igénye, sőt még az Apostoli Szentszék fennhatóságától függetlenített magyar nemzeti egyház létrehozásának gondolata is – olyan elképzelések, amelyek az 1848–1849-es, illetve az 1918–1919-es forradalmi periódusokban is felbukkantak Magyarországon.⁷

Ennek fényében nem meglepő, hogy az autonómia soha nem jutott el a megvalósulásig. Ugyan 1870–1871-ben megtartották az úgynevezett autonómiai kongresszust, amely ki is dolgozott egy működési szabályzatot az önkormányzati szerv számára, ez azonban örökre a fiókban maradt. A kezdeményezés valódi motorjának számító Eötvös József 1871-ben elhunyt, a reálpolitikai szempontok pedig kedvezőtlennek bizonyultak. Az önkormányzat létrehozása nemcsak az egyházpolitikai előjogaihoz ragaszkodó király és a kormány, hanem a Szentszék érdekeit is sértette volna, hiszen a Vatikánban attól tartottak – mint láttuk, nem is indokolatlanul –, hogy az autonómia a püspöki hatalom korlátozására törekedne, megsértve ezzel az egyház hierarchikus

⁶ Minderről részletesebben lásd: Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. München 1974.; Herger Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*. Budapest, 2010.

⁷ Sarnyai Csaba Máté: *A radikális katolikus alsópapság követelése és az egyházi vezetés reagálása 1848-ban*. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Szerk. Hegedűs András – Bárdos István. Esztergom 1999. 57–82.; Tamási Zsolt: *Magyar szkizma? Horváth Mihály 1849-es nemzeti zsinati tervezete Viale Prelá nuncius jelentésének tükrében*. In: *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt*. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk. Klestenitz Tibor – Zombori István. Budapest 2015. 111–122.; Tóth Tamás: *A Tanácsköztársaság a Szentszék szemével (1918–1920)*. In: *Uo.* 201–214.

kormányzásának alapelvét. Az önkormányzat megvalósítására az állam és egyház viszonyát szabályozó magyar modellben tehát nem volt valódi esély, hiszen katolikus vonatkozásban lényegében maga az állam látta el az autonómia funkcióját, védelmet és támogatást nyújtva az egyháznak. Ha a két fél között kiegyensúlyozott viszony érvényesült, akkor ezt egy harmadik tényező csak megzavarhatta volna. Ezt jelzi az is, hogy az autonómiai mozgalmak mindig a kormány és az egyház közötti kapcsolatok megromlásának időszakaiban erősödtek meg: a második, 1897–1902 között ülésező autonómiai kongresszus lényegében az egyházpolitikai küzdelmek eredményére reagált, 1917–1918-ban pedig egy esetleges radikális egyházellenes politikai fordulattól való félelem következtében kezdtek újra foglalkozni az önkormányzat tervével.⁸

Ugyanakkor a Vatikánban a fennálló rendszerrel sem voltak elégedettek, azt inkább csak a kisebbik rossznak látták. Úgy vélték ugyanis, hogy a magyar állam befolyása miatt vallásilag kevésbé buzgó, viszont a szabadelvű kormányok iránt látványosan elkötelezett, nyíltan politizáló, liberális püspökök nyertek kinevezést, akik inkább tűntek nagybirtokos arisztokratáknak, mint főpásztoroknak, és akiket a kormány – már ha egyáltalán szükség volt rá – könnyedén sakkban tudott tartani az egyházi földek államosításával riogatva. Erre rímel egy német diplomata véleménye 1891-ből, miszerint a magyar főpapok „erős kézzel megfékeztek az alsópapság ultramontán [szó szerint: hegyen túli, vagyis az Alpokon túl fekvő Vatikán feltétlen hatalmát hirdető] irányzatait. Inkább hazafiak voltak, mint római papok, inkább mágnások, mint egyházi méltóságviselők.”⁹

Ez a Szentszék szempontjából annál inkább problematikusnak tűnhetett, mert a világegyház pont az ellenkező irányba haladt: a katolicizmus a Pius pápák korának nevezett időszakban, tehát IX. Pius trónra lépése és XII. Pius halála, 1846 és 1958 között arra törekedett, hogy megerősítse a pápaság hatalmát, egységesítsen, és szigorúan maga alá rendelje a nemzeti részegyházakat. Az új stratégia legfőbb kiváltó oka a szekularizáció erősödése, a vallásos világgép megrendülése, a tradicionális társadalom felbomlása és az antiklerikális eszmék terjedése volt. Ennek legismertebb példája az 1870-es évek kultúrharca, amelynek során az Otto von Bismarck kancellár által vezetett német állam – sikertelenül – igyekezett teljes ellenőrzése alá vonni a kisebbségben lévő, de jelentős politikai befolyással rendelkező német katolicizmust; valamint az 1905-ben meghozott francia törvény, amely az állam és az egyházak radikális elválasztásáról, illetve az egyházi vagyon államosításáról rendelkezett.¹⁰ Mindez komoly kihívást jelentett a katolicizmus számára, az egyháziasság ezért ekkoriban

⁸ Gergely Jenő: A történelmi keresztény egyházak autonómia-szervezete a dualizmus éveiben. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918. Szerk. Sarnyai Csaba Máté. Budapest 2001. 140–141.

⁹ Idézi: Adriányi 1974. 25.

¹⁰ Gárdonyi Máté: Bevezetés a katolikus egyház történetébe. Budapest 2006. 307–314.

gyakran a határozott modernitás-ellenesség köntösében jelentkezett. A klérus többsége úgy vélte, hogy szilárd elvi alapon állva el kell vetni mindazokat a modern jelenségeket, amelyek a keresztény világ hierarchikus egységét veszélyeztetik, a teológia fő célja így a pápai tekintéllyel azonosított, antimodernista katolicizmus védelme lett. Ennek megfelelően 1850 és 1950 között az ultramontán egyháztan számított uralkodónak, amely az egyházat tökéletes, vagyis független társaságnak, „societas perfecta”-nak tartotta. Az irányzat képviselői többnyire mereven elzárkóztak az újkori kultúrától és társadalomtól, a világi katolikusokat pedig a klerikusok alárendeltjeinek tartották. A szakirodalom véleménye szerint „az egyháznak olyan ultramontanista és központosított uniformizálása kezdődött el a római egyházfegyelem és liturgia révén, hogy a katolikus egyház kívülről nézve nem is látszott másnak, mint egyetlen pápai egyházmegyének (alárendelt püspöki körzetekkel)”¹¹

A 19. századi társadalmi változások egyik fontos következménye az egyének individualizálódása volt.¹² Ennek részeként a vallásgyakorlás társadalmi rituáléból fokozatosan egyéni meggyőződésen alapuló tevékenységgé alakult át, amihez a hitélet formáinak is alkalmazkodnia kellett. A kor vallásossága ezért hangsúlyozta a részvételt, az önkéntesség és az egyéni felajánlások szerepét, amivel arra a jelenségre adott választ, hogy még a magukat formálisan hívőknek tekintők közül is sokából hiányzott a katolikus identitás.¹³ Megkezdődött az új vallási hagyományok feltalálása, ami többek között a Mária- és a Jézus Szíve-kultuszban vagy a zarándoklatok szokásának újraélesztésében jelentkezett.¹⁴ Az 1903 és 1914 között uralkodó X. Pius pápa különösen a szentségekben való részesedés bátorítására helyezett nagy hangsúlyt. Azt tanította, hogy a szentségeket nem csupán tisztelni, hanem elsősorban ünnepelni kell. Ezért a felnőtteknél a nagyobb gyakoriságot, a gyermekeknél az elsőáldozás korábbra helyezését sürgette.¹⁵ A társadalmi változásokhoz való alkalmazkodásért továbbá sokat tett a jezsuita rend, amelynek kezdeményezése nyomán egész Európában lelkigyakorlatos mozgalom indult, elsősorban az ifjúság számára, valamint liturgikus mozgalmak jelentek meg az egyház üzenetének terjesztésére és érthetővé tételére. A legjelentősebb szerepet azonban valószínűleg a Szent Szív kultusza játszotta, amely idővel valósággal a szekularizáció elleni kereszties hadjárat jelképévé vált.¹⁶

¹¹ Siegfried Wiedenhofer: *Ekkleziológia*. In: *A dogmatika kézikönyve*. Szerk. Theodor Schneider. II. Budapest 1997. 88–89.

¹² Karl Egon Lönne: *Katholizismus-Forschung. Geschichte und Gesellschaft*, 26. (2000) 1. sz. 136.

¹³ Martin Conway: *Catholic politics in Europe 1918–1945*. London and New York 1997. 17.

¹⁴ Olaf Blaschke: *Das 19. Jahrhundert: Ein Zweites Konfessionelles Zeitalter? Geschichte und Gesellschaft* 26. (2000) 1. sz. 45.

¹⁵ Ghislain Lafont: *A katolikus egyház teológiatörténete*. Budapest 1998. 387.

¹⁶ Nicholas Atkin–Frank Tallett: *Priests, prelates and people. A History of European Catholicism since 1750*. Oxford–New York 2003. 236–237.

A kontroll kiterjesztésére elsősorban a modern világ kihívásaira adott válaszként volt szükség: az egyház vezetői a katolicizmushoz szilárdan ragaszkodó híveket megpróbálták elkülöníteni és ezáltal megvédeni a veszélyesnek ítélt külvilágtól. Ezért az lett a céljuk, hogy egyfajta különtársadalmat hozzanak létre a hívek számára, olyan intézményrendszert, amely valamennyi igényüket képes kiszolgálni az óvodától az egyetemig, a társadalmi egyesületektől a politikai pártokig, a művelődési és szabadidős intézményektől a sajtóig. XIII. Leó pápa 1891. május 15-én kiadott, korszakos jelentőségű enciklikájában, a *Rerum novarum*ban pedig azt is felvetette, hogy az egyháznak latba kell vetnie tekintélyét a szociális kérdés megoldására, az állam segítségével össze kell békítenie egymással a tőkészeket és a munkásokat, hogy a távlatosan a világforradalom kirobbantására készülő baloldali munkásmozgalommal szemben biztosíthassák a társadalmi stabilitást. Ennek érdekében a munkásság megszervezését, a jogosnak ítélt követelések kielégítését és a keresztényszocialista mozgalom útnak indítását sürgette.¹⁷

Az egyház tehát a 19. század közepétől megkísérelte a maga antimodernista értékrendjét hatékonyan megvédelmezni, és ehhez eszközként felhasználta mindazokat a szabadságjogokat, amelyeket a modern polgári társadalom nyújtott: egyesületeket, szakszervezeteket és pártokat alapított, tömeggyűléseket, tüntetéseket rendezett, saját folyóiratokat és napilapokat adott ki.¹⁸

Ezek a törekvések Magyarországon sokáig csak szórványosan jelentkeztek, hiszen nálunk az európai antiklerikális áramlatok is igen mérsékeltten érvényesültek, az állam és az egyház között pedig szoros kapcsolatok álltak fenn. A szélsőbalhoz tartozó képviselő, Irányi Dániel ugyan 1869 nyarán már az általános vallásszabadságról terjesztett be törvényjavaslatot,¹⁹ felfogása azonban kisebbségben volt a politikai eliten belül. Az 1875-ben hatalomra kerülő Tisza Kálmán miniszterelnök egyházpolitikája pedig, abból a felismerésből kiindulva, hogy az államnak nem érdeke a harcias fellépés, a „non movere” alapelvén nyugodott. A fordulatot az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelme hozta meg, amely a magyar katolikusok egy részét ráébresztette arra, hogy az államegyházi múlt és a tradíciók többé nem jelentenek garanciát a számukra. XIII. Leó pápa 1893. szeptember 2-án bocsátotta ki *Constanti Hungarorum* kezdetű enciklikáját, amelyben felszólította a magyar főpapokat, hogy a katolicizmus érdekeinek védelmébe vonják be a laikusokat is. Egyebek mellett egyesületek szervezésére, nagygyűlések tartására, a sajtó fejlesztésére, valamint az

¹⁷ *Rerum novarum*. XIII. Leó pápa enciklikája a munkáskérdésről (az első pápai szociális körlevél) Róma, 1891. Az enciklika teljes magyar szövege elérhető az interneten: uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=125 (letöltés: 2017. augusztus 12.)

¹⁸ Urs Altermatt: *A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete*. Budapest 2001.

¹⁹ Herger 2010. 233.

egyház tanításához ragaszkodó országgyűlési képviselők megválasztása melletti agitációra buzdított.²⁰

A püspöki kar többsége ennek ellenére sem jutott messzebb a jelképes ellenállásnál.²¹ A konzervatív arisztokrácia és az alsópapság viszont komoly szervezőmunkát fejtett ki, hogy a reformtörvényekkel szemben társadalmi ellenállást mutathassanak fel. Tevékenységük eredményeként hitbuzgalmi, társadalmi és gazdasági egyesületek, keresztényszocialista szakszervezetek létesültek. Ezek összefogására, működésük összehangolására vállalkoztak a német minta nyomán, 1900-tól rendszeresen megtartott országos katolikus nagygyűlések. Az egyházi nyilvánosság legfontosabb szereplői itt az egyház szempontjából értékelték az aktuális politikai, közéleti eseményeket és megpróbálták megoldási lehetőségeket felmutatni a nagy társadalmi problémákra. A világháború kitöréséig két év (1905 és 1912) kivételével minden esztendőben megtartották a rendezvényt, a program pedig az egyre kiterjedtebbé váló egyesületi háló aktivitásának köszönhetően mind színesebbé vált. A valamennyi katolikus egyesületet összefogó, azokat egységesen irányítani képes és így az országos politikában is hatékony „csúcsszervezet” létrehozásának gondolatát azonban nem sikerült valóra váltani, hiába próbálkozott ezzel Zichy János, aki ezzel a céllal hozta létre 1900-ban a Magyarországi Katolikus Körök Országos Szövetségét, amely 1902-től Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége, 1908-tól pedig Országos Katolikus Szövetség (OKSZ) néven működött tovább.²² A nagygyűlések arra sem voltak képesek, hogy a katolikus tömegek felvonultatásával az egész közvélemény számára kézzel foghatóvá tegyék az egyház társadalmi befolyását és erejét. Csernoch János hercegprímás ezért 1913-ban azt javasolta Zichynek, alakítsa át az OKSZ vezetőségét, hogy abban „a legagilisabb és a legbefolyásosabb katolikus vezetők” is helyet kapjanak. Továbbá alapvető strukturális reformokat szorgalmazott annak érdekében, hogy az eseménysorozat képes legyen a németországi testvérrendezvényhez hasonló hatás elérésére, hiszen úgy látta: „a mai kor társadalma, amely a szociáldemokrata tömegek fölvonulásainak hatása alatt áll, akkor fog megint nagy bizalommal a katolicizmus felé tekinteni, ha mi is tömegeket mozdítunk meg”. Ezért felvetette, hogy a nagygyűlést minden második évben egy vidéki városban tartsák – hiszen az 1907-ben Pécsen, 1909-ben pedig Szegeden tartott országos katolikus nagygyűlés a gyakorlatban is megmutatta, hogy az egyház vidéken könnyebben tud tömegeket felvonultatni.²³

²⁰ A mi Szentséges Urunknak, XIII. Leó pápának körlevele Magyarország püspökeihez. Magyar Állam, 1893. szeptember 8. 1–2.

²¹ Klestenitz Tibor: A magyar liberális főpapok és XIII. Leó az egyházpolitikai küzdelmek idején. Magyar Tudomány 174. (2013) 5. sz. 548–552.

²² Klestenitz Tibor: Szalonygyűlések vagy őszi hadgyakorlatok? A katolikus nagygyűlések meghonosítása Magyarországon. In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk. Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Budapest–Pécs 2014. 463–486.

²³ Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL) Cat. 46/7326-1913. Csernoch János Zichy Jánosnak 1913. november 16. 67. f.

1895-ben Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric vezetésével megalakult az egyházpolitikai törvények eltörlésének követelését a zászlajára író Néppárt, amely az alsó klérus szervezőmunkájának köszönhetően számos régióban komoly pozíciókra tett szert. A közelgő választásokra készülőkön az önkormányzatok számos veszélyeztetést küldött a szabadelvű kormányzatnak: Trencsén vármegyében amiatt aggódtak, hogy „a papság 3 év óta egyebet sem tesz, mint fanatizál, a választókat aláíratja, és esküt tétetett velük, hogy csakis néppárti jelöltre fogják adni szavazataikat”.²⁴ Nyitra vármegyében szintén azt tapasztalták, hogy a klérus tervszerűen készíti elő a választásokat: „Egyes helyeken már most felhívják a papok híveiket, hogy heti keresményeik egy kis százalékát gyűjtsék össze, amely gyűjtött pénz alapul szolgál a néppárt költségeire. Más községben a plébános és káplánok vasárnapon délutánonként majálisforma kirándulásokat rendeznek, az asszonyok[at] és leányokat maguk köré csődítik, táncos mezei játékokat játszanak, és megnyervén a falusi asszonyokat, ezeknek nem megvetendő befolyását használják fel férjeik ártalmatlanná tételére.”²⁵ Pozsonyban pedig úgy vélték: „előrelátható, hogy minél későbbre esnek a választások, annál inkább rosszabbodnak a szabadelvű párt kilátásai, mert a néppárt rendelkezik fanatikus erővel, odaadó közegekkel, sajtóval, pénzzel.”²⁶ A Néppárt a következő választásokon, 1896. október–november fordulóján valóban be is jutott a képviselőházba, azonban a remélnél jóval kevesebb, 18 mandátumot szerzett. A közvélemény többsége ellenszenvvel fogadta a klerikálisnak tartott politikai alakulatot, hiszen a katolikus pártok alapítása a klasszikus liberalizmus és az etatizmus nézőpontjából mindig támadást jelent a nemzeti egység gondolata ellen, amely elősegítheti a társadalom ideológiai és társadalmi csoportokra való felbomlását.²⁷ Tisza István például azzal vádolta a szerveződéset, hogy az a felekezeti érdeket a nemzeti elé helyezi, és az egység szétverésére törekedik.²⁸ A kormány elsősorban ’67-essége miatt támadta a Néppártot, mert saját támogatói bázisát féltette. Az – egyébként igen mérsékelt – szociális program a kor mércéje alapján sokak számára szélsőségesnek tűnt. A nemzetiségi türelem jelszava pedig, ami elsősorban a szlovák katolikus választókra való tekintettel volt fontos, a túlfűtött magyarosító közhangulatban azt a látszatot keltette, hogy a párt a kisebbségeket támogatja az állammal szemben.²⁹

A Néppárt soha nem tudta kinőni a rétegpárti pozíciót. A századfordulót követően – érzékelve a politikai realitásokat – fokozatosan feladta az eredeti ’67-es irányvonalat, ami lehetővé tette a szélesebb választói rétegek megszólítását, noha a fordulat

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 26. 341. cs. 38. a. II. 373. f. Jelentés 1896. február 18.

²⁵ MNL OL K 26. 341. cs. 38. a. II. 48. f. Jelentés 1895. június 4.

²⁶ MNL OL K 26. 341. cs. 38. a. II. 133. f. Jelentés 1896. február 18.

²⁷ Enyedi Zsolt: Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza. Budapest 1998. 15.

²⁸ Vermes Gábor: Tisza István. Budapest 2001. 90–91.

²⁹ Csapodi Csaba: Gróf Zichy Nándor élete és politikája (1828–1911). Budapest 1993. 18, 120.

miatt elvesztette arisztokrata támogatóinak egy részét. A párt részt vállalt a függetlenségi obstrukcióban és csatlakozott az ellenzéki koalícióhoz, amelynek részeként 1906 és 1910 között kormányon volt. A koalíció eredménytelensége és a szlovák választók rokonszenvének elvesztése következtében az 1910-es választásokon komoly visszaesést szenvedett el.³⁰ Bár a program talán legfontosabb eleme, a néphez való fordulás, a társadalmi átalakulás veszteseinek képviselője nagyjából szólam maradt, még így is a Néppárt került a polgári politikai erők közül a dualizmus korában a legközelebb az állandó pártszervezet kialakításához.³¹

A katolikus egyesületi és politikai szervezkedés a sajtóéletre is élénkítő hatással volt, hiszen ezek a szerveződések gyakran adtak ki saját folyóiratokat, egyesületi közlönyöket. 1890 és 1900 között 46 új katolikus sajtótermék kezdte meg működését. Emellett – elsősorban a püspöki székhelyeken – regionális lapok is megjelentek, és a Néppárt kiadásában 1895-től megindult az *Alkotmány* című budapesti politikai napilap. A híveket arról is meg kívánták győzni, hogy csak a megbízhatónak tartott lapokból tájékozódjanak. Bár Magyarországon nem mentek el addig, mint egyes bajor püspökök, akik egyházi büntetéseket helyeztek kilátásba a liberális sajtó rendszeres olvasói számára, a zsolnai katolikus nagygyűlés 1894 júniusában kimondta, hogy a „vallást gúnyoló” sajtót félre kell állítani, és felszólította a papságot, hogy tartsa távol a hívőket ezektől a lapoktól. A bojkottfelhívások ezután sűrűn követték egymást a különböző fórumokon. Kifogásaikat gyakran azzal támasztották alá, hogy a tömegsajtó felelős a közérkölcsök romlásáért, és a házassági hirdetések, illetve az erotikusnak ítélt rajzok betiltását követelték. A katolikus sajtómozgalom azonban azonnal komoly válságba került. Ennek a sajtónak ugyanis alapítói szándéka szerint nem a hírszolgálat lett volna az elsődleges feladata, hanem az eszmeterjesztés szolgálata, a liberális világnézet közéleti szerepének ellensúlyozása. Ennek segítségével kellett volna eljutni a legfőbb politikai cél megvalósításához, vagyis az egyházpolitikai törvények visszavonásának eléréséhez. A katolikus hírlapok már megindulásukkor korszerűtlennek számítottak; a harcias közéleti publicisztikák sora nem volt képes ellensúlyozni a szegényes hírszolgálatot, a lapok nem tudtak annyi olvasót gyűjteni, ami politikai súlyt kölcsönözött volna nekik, és működésük finanszírozása állandó anyagi problémát jelentett.³²

³⁰ A Néppárttól részletesen: Szabó Dániel: *A Néppárt 1895–1914*. Budapest, 1983. [Kandidátusi értekezés.] MTA Kézirattár. D 10926.

³¹ Enyedi 1998. 112.

³² Csibi Norbert: *Az országos katolikus nagygyűlések társadalomszervező és közművelődési tevékenysége Magyarországon az első világháború előtt*. Doktori (PhD) értekezés. Pécs 2015.; Csibi Norbert: *A sajtóügy aktuális kérdései a magyarországi katolikus nagygyűléseken. A 19–20. század fordulóján*. In: *A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai*. Tanulmányok. Szerk. Klestenitz Tibor. Budapest 2015. 59–82.

Ennek a helyzetnek a megoldására vállalkozott az 1907-ben megalakított Katolikus Sajtóegyesület, amelyet Prohászka Ottokár vezetett. Az egyesület pénzt gyűjtött a sajtó segélyezésére, illetve propagandát folytatott az egyházi lapok népszerűsítésére. Ennek részeként az egész országban megrendezték az úgynevezett sajtóvásárnapokat, ahol a templomi prédikációnak kötelezően a rossz sajtó veszélyeiről és a jó sajtó hasznosságáról kellett szólnia. Ám az egyesület még a papság hozzáállásával sem volt elégedett: a katolikus klérus, elsősorban az idősebb, liberális szellemben nevelt generációkhoz tartozók ugyanis gyakran hanyagul látták el feladatukat, nem voltak hajlandók arra, hogy a sajtómozgalom számára segítséget nyújtsanak, például tudósításokat írjanak az egyházi lapok számára, vagy helyben megszervezzék azok terjesztését. Amikor például 1909-ben az esztergomi főegyházmegyében egy szlovák nyelvű vallásos lap terjesztéséhez kértek támogatást, akkor a plébániák két ötöde mindenféle hozzájárulást megtagadott. A gyűjtés emellett nemzetiségi sérelmeket is okozott, hiszen az adományokból a magyar nyelvű országos orgánumokat segélyezték. Ezt elsősorban a szlovák katolikusok nehezményezték. Egyik lapjuk például arról cikkezett, hogy a szlovákok pénzén budapesti sovíniszta újságokat támogatnak, míg ők nem kapnak semmit. Szlovák klerikusok egészen 1918-ig hiába próbálták elérni a Sajtóegyesület vezetőinél, hogy a náluk gyűjtött pénzt legalább részben szlovák lapokra fordítsák.³³Ezek a módszerek a gyakorlatban alkalmatlannak bizonyultak versenyképes sajtóvállalkozások létrehozására: „sohasem az olvasóközönség dolga megteremteni a lapot, hanem mindig a lap dolga magának olvasóközönséget teremteni” – írta a jezsuita Bangha Béla, aki 1917-ben újszerű elképzelést dolgozott ki: olyan új katolikus napilapokat kívánt kiadni, amelyek elődeiktől eltérően a piaci logika alapján működnek, és a régimódi eszmeterjesztés helyett a valódi olvasói igények minél hatékonyabb kiszolgálására törekednek. Csernoch János hercegprímásnak írva kifejtette: „csakis független, főleg a gyors és jó hírszolgálatra alapozott *Az Est* módjára minden tekintetben, de főleg politikai téren megkötetlen, tehát lényegében információs jellegű lapokkal közelíthetjük meg a közönséget. Sőt még a katolikus programnak alkalmatlan helyen és módon való túlságos hangoztatása által sem szabad azt a közönséget elriasztanunk, amely az újságtól nem prédikációt, hanem hírszolgálatot és szórakozást vár.” A páter a „tömegek meghódítása” érdekében kiterjedt laphálózatot tervezett, amely fokozatosan jött volna létre: először központi napilap, majd bulvárlapok, végül vidéki újságok indítását tartotta szükségesnek.³⁴ Elképzelésének megvalósítása érdekében szakított az egyházi sajtó tradícióival, és a legmodernebb eszközöket vette igénybe. Részvénytársaságot alapított, amelynek részvényjegyzési kampányait amerikai módszerekkel, óriási reklámhadjárat segítségével bonyolították

³³ Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest 2013. 73–92.

³⁴ EPL Cat. 44/3078-1920. Emlékirat a magyar katolikus sajtóreform ügyében, 1917. július 1.

le. Így jött létre a Központi Sajtóvállalat, amely 1919 szeptemberétől adta ki politikai napilapjait, a *Nemzeti Újságot* és az *Új Nemzedéket*.³⁵

Az egyesületi életben, a politikában és a sajtóban jelentkező újfajta katolikus mozgalomnak végső soron az volt a célja, hogy modernizálja és demokratikusabbá tegye az igencsak provinciálisnak számító hazai egyházat. A fiatal lelkészek csodálattal tekintettek a nyugati példákra, így az amerikai katolicizmus működésére, hiszen úgy látták, hogy ott a középkorból örökölt mentalitás – és vagyon – nem vert éket a hívek és a klérus közé. „Amerikában a papnak nincsenek földjei, nincs gazdagsága; nem állanak mögötte hatalmas patronátusok, nagy uradalmakkal rendelkező püspökök. Minálunk a pap a földesurakhoz tartozik, s vele szemben áll a paraszt, a rendi világ összes tradícióival és furfangjaival”³⁶ – írta 1905-ben Prohászka Ottokár. Ő az esztergomi papnevelde lelki vezetőjeként ekkorra már sokat tett azért, hogy a papi hivatást, amely nálunk a jozefinizmus kora óta inkább értelmiségi-hivatalnoki pályának számított, valódi lelkipásztori foglalkozássá tegye, jelentősen hozzájárulva a „katolikus reneszánsz” kibontakozásához.³⁷ Olyan egyházat tartott volna szükségesnek, amely nem a klérus előjogainak védelmét, hanem az egyszerű hívek jólétét tartja szem előtt. Mint az idézett cikkben írta, a papok és a világiak csak akkor találhatnak újra egymásra, ha az egyház „gazdagságát templomaira s iskoláira fordítja s nem egyesek meggazdagítására szenteli”.³⁸ Prohászka mindezt az új katolikus öntudat megalapozása miatt tartotta fontosnak, hiszen úgy látta, hogy a megszokáson és nem a szilárd egyéni meggyőződésen alapuló egyéni vallásosságot könnyen megingathatják a modern világ kihívásai. 1907-es *Modern katolicizmus* című munkájában úgy vélte, hogy „rémítő a nép vallásosságában a gondolatlanságnak s a szokásnak a hatalma, mely nem sejtí az isteni életnek bennünk fakadó forrásait”.³⁹ Az első világháború később tovább erősítette ezt a véleményét, és arra a belátásra jutott, hogy a harctéri események inkább ártnak a vallásosságnak.⁴⁰ (Ezt a meglátását egyébként számos lelkipásztor egyéni véleménye is megerősíti.⁴¹) 1918 februárjában ezért felve-

³⁵ Klestenitz 2013. 199.

³⁶ Prohászka Ottokár: *Mi segít rajtunk? Egyházi Közlöny*, 1905. július 7. 421.

³⁷ Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Budapest 1994.; Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve 1858–1927*. Budapest 2007.; Klestenitz Tibor: *Prohászka Ottokár egyháztörténeti szerepe a „második felekezeti képződési korszak” elméletének fényében*. In: *A székesfehérvári egyházmegye ünnepi névtára*. Szerk. Mózessy Gergely – Pestiné Paics Marianna – Smohay András – Smohay Péter. Székesfehérvár 2010. 76–91.

³⁸ Prohászka 1905. 422.

³⁹ Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus*. Szerk. Koncz Lajos. Budapest 1990. 144.

⁴⁰ Mózessy Gergely: *Prohászka Ottokár és a „nagy háború”*. In: *Prohászka-tanulmányok, 2007–2009*. Szerk. Uő. Székesfehérvár 2009. 40.

⁴¹ Ezt mutatják egyéb források mellett a pécsi egyházmegye plébániáinak *Historia domusai* is. *A világháború kálváriáját járva. A pécsi egyházmegye és az I. világháború*. Szerk. Csibi Norbert – Vértesti Lázár. Pécs, 2016.

tette naplójában a kérdést: „De hát az egyszerű népnél mindig hatalom a vallás? Igen, de csendben, nem viharban. Ha támadják, ha új világ készül, akkor nem. Ha más gondolatok ékként hatolnak a zárt lélek ideológiájába [...] ha a vihar belecsep, eloltja e kis lángokat.”⁴² A megoldást a nyugat-európai katolicizmus példájának követésében találta meg, amely a hívők szoros egyházi vezetés alatti társadalmi tömörítésére törekedett. Ennek háttérében pedig az a Prohászka által is osztott felismerés állt, hogy a tradicionális alapú hit „erős csak az elzárkózottság által lehet”⁴³

A századfordulón tehát, a nyugati hatások és az egyházpolitikai küzdelmek eredményeként a modernizáció szelleme elérte a hazai katolicizmust is. A továbbiakban azt tekintem át, hogy a katolicizmus hogyan viszonyult a magyar állam nemzetépítő törekvéseihez. Először a szimbolikus politika szerepét vizsgálom. A 19. század végén a protestánsok, elsősorban a református egyház, a nemzeti eszme kizárólagos képviselőjeként igyekeztek fellépni. A reformációt a liberalizmus előfutáraként értékelték, és azt hangoztatták, hogy a magyar nemzeti gondolatot az elnyomó Habsburgokkal és az őket feltétlenül kiszolgáló katolikus egyházzal szemben mindig a protestánsok vették védelmükbe.⁴⁴ Ezt az érvelést hathatósan támogatta a népszerű hazafias történelemszemlélet, a kuruc-romantika, és alkalmanként maguk a katolikusok is tettek azért, hogy alátámasszák ezt a képet. Így például 1894-ben sokak felháborodását váltotta ki, hogy az evangélikus felekezetű Kossuth Lajos temetésekor – a protestánsokkal ellentétben – a katolikus templomok harangjai némák maradtak Budapesten. 1903-ban pedig az keltett komoly politikai feszültséget, hogy Hetey Sámuel pécsi püspök megtiltotta a *Himnusz* eléneklését a templomokban, mert úgy vélte, hogy a szöveg teológiai tévedést tartalmaz – hiszen a bűnök nem lehet előre megbűnhődni.⁴⁵

A hazafiatlanság vádjával szemben azonban a katolikusok többnyire sikeresen védekeztek, és megteremtettek egy ellennarratívát, amely Vaszary Kolos hercegprímás millenniumi emlékbeszédén alapult: eszerint a magyar hazát a kard foglalta el, de a kereszt tartotta meg – vagyis a katolikus egyház, amely az Árpád-házi királyokkal együtt hozta létre a nemzeti államot, és azóta is, úgymond, nemzetfenntartó erőnek

⁴² Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek II. (1891–1919). Szerk: Szabó Ferenc SJ. Szeged–Székesfehérvár 1997. 203.

⁴³ Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek III. (1919–1927). Szerk: Frenyó Zoltán – Szabó Ferenc SJ. Szeged–Székesfehérvár 1997. 30.

⁴⁴ Juliane Brandt: Konfessionelle und nationale Identität in Ungarn. Die protestantischen Kirchen. In: Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939. (Forschung zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. 16) Szerk. Hans-Christian Maner – Martin Schulze Wessel, Stuttgart 2002. 46.

⁴⁵ Kovács Zoltán: Hetey Sámuel pécsi püspök (1897–1903) In: Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből. Szerk. Fedeles Tamás – Kovács Zoltán – Sümegi József. Pécs 2009. 145–151.

bizonyul.⁴⁶ Szent István középkori eredetű kultuszának modernizálása telitalálat volt, amely a társadalmat erőteljes érzelmi azonosulásra bírta. Jól mutatja ezt, hogy amikor 1900 nyarán a katolikus egyház a kereszténység felvételének kilencszáz éves évfordulójára készült, Széll Kálmán miniszterelnök bizalmas rendeletben megtiltotta, hogy az ünnepségeken megjelenjenek az állami alkalmazottak, és hogy fellobogózzák a középületeket. Azonban egyes főispánok, így a Baranya vármegyei is, arra figyelmeztette, hogy a helyi közvélemény, a nem katolikusokat is beleértve, erős ellenérzéssel fogadná ezt a rendelkezést, mert a kereszténység jubileumát nem egyszerűen katolikus felekezeti, hanem nemzeti ünnepnek tekinti. Miután pedig a sajtó kiszivárogtatta a bizalmas rendeletet, Széll visszavonulásra kényszerült, majd a botrány lecsillapítása érdekében részt vett és beszédet mondott az esztergomi évfordulós ünnepen, hosszasan dicsérve a hercegprímás patriotizmusát.⁴⁷

A felekezeti vetélkedés mellett a századfordulótól kezdve a katolikus gondolkodók számára egyre fontosabbá vált az egyházellenesnek tartott csoportosulásokkal – a szabadkőművesekkel, a polgári radikálisokkal, a szociáldemokratákkal – szembeni küzdelem. Az ateista gondolkodás terjedése érzékelhetővé vált: így például Zichy Gyula pécsi püspök 1909-ben arról panaszkodott, hogy az agitáció hatására megjelentek az úgynevezett társadalmi temetések, ahol egyházi szertartás helyett a helyi szociáldemokrata vezérek tartottak búcsúztatót elhunyt elvtársuk felett.⁴⁸ Az intő jelek egyeseket arra ösztönöztek, hogy a keresztény felekezetek összefogását szorgalmazzák a „destruktív”-nak, rombolónak ítélt társadalmi mozgalmakkal szemben. Széchenyi Emil gróf az 1910-es katolikus nagygyűlésen arra kérte hittestvéreit, hogy legyenek türelmesek a többi felekezettel, hiszen a jövőben össze kell fogniuk velük „a vallási és erkölcsi anarchiát hirdető” csoportok ellen, ami csak akkor lehetséges, ha a felek megbíznak egymásban.⁴⁹ 1913-ban Zichy János úgy vélekedett, hogy a felekezetek szövetsége a materialista és ateista erők ellen az állam érdekét is szolgálja. A 20. század nem tűri a felekezeti féltékenykedést, kölcsönös toleranciára van szükség, „neutrális” bázison, vagyis társadalmi téren kell elkezdeni a felekezetek közötti közeledést.⁵⁰ Ez egybecsengett a kormánypárt vezére, a református Tisza István véleményével, aki 1911 májusában felekezeti összefogást sürgetett a „destrukció”-val szemben. Igaz, ő azt is kiemelte, hogy ennek során el kell kerülni mindenféle túlzást,

⁴⁶ Árpád von Klimó: *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860–1948)* (Südosteuropäische Arbeiten 117.) München 2003.

⁴⁷ Klestenitz Tibor: „Ekkora botrányt kánikulai hőség még nem termelt.” Egy kiszivárogtatási ügy 1900-ban. *Magyar Könyvszemle* 131. (2015) 1. sz. 58–75.

⁴⁸ EPL Püspökkari értekezletek jegyzőkönyvei 1909–1927. 1909. november 17. 9. napirendi pont.

⁴⁹ Alkotmány, 1910. november 15. 4.

⁵⁰ Alkotmány, 1913. november 10. 3.

felekezetieskedést, nehogy azzal az ateizmus karjaiba kergessék a művelt rétegeket.⁵¹ Mint láthatjuk tehát, az önmagukat nemzetmegtartónak ítéelő keresztény egyházak közötti szövetség gondolatának csírái már a dualizmus korában megjelentek.

A mindennapokban azonban gyakran előfordultak kisebb-nagyobb súrlódások. Ezek egy részét a magyar katolikusok különtársadalom építésére vonatkozó próbálkozásai váltották ki: számos részterületen ugyanis külön egyházi intézmények, egyesületek jöttek létre, amelyek természetes konkurenciát jelentettek a már működő állami, illetve társadalmi szervezeteknek. A mezőgazdasági szövetkezetek létrehozása például számos konfliktussal járt. Az agrárius politika legsikeresebb képviselője, Károlyi Sándor gróf ugyanis hangsúlyozottan interkonfesszionális koncepciót képviselt, amelybe nem illett a Néppárt által indított külön felekezeti agrárpolitika.⁵² A párt sajtója ezért rendszeresen támadta Károlyit, mert szerinte „túl elnéző” és engedékeny volt a liberalizmussal szemben. De a háttérben az elvi nézeteltéréseken kívül Zichy Nádor és Károlyi Sándor személyes ellentétei is meghúzódtak.⁵³ A Zichy grófok ezért 1898-ban létrehozták a Keresztény Szövetkezetek Országos Központját, amelyhez néhány hónap alatt kilencven szövetkezet csatlakozott 17 600 taggal.⁵⁴ A szervezet kongresszusán Zichy Nádor határozottan a külön keresztény szövetkezeti rendszer mellett érvelt, mert úgy vélte, nincs rá biztosíték, hogy a többi szövetkezet mindig a „mostani jószándékú” vezérek kezében marad.⁵⁵

A megosztottság a nőmozgalmak terén is tetten érhető. 1906-ban a pedagógus és szociológus Geöcze Sarolta javaslatára a katolikus nagygyűlés döntött a lánykereskedelem ellen indított nemzetközi akcióhoz való csatlakozásról, amihez kapcsolódva érdekes vita bontakozott ki. Az ülésen ugyanis részt vett a mérsékelt, vagyis a feministák túlzásnak minősített követeléseit elutasító polgári nőmozgalom egyik vezetője, a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségét két évvel korábban megalakító Rosenberg Augusztia polgári iskolai tanárnő is.⁵⁶ Ő azt javasolta, a katolikus nők lépjenek be az általa vezetett interkonfesszionális nőegyletbe, azért, hogy ott jelenlétükkel „marginalizálják” a többi felekezet képviselőit. A Néppárt egyik vezetője, Ernszt Sándor ezt nem támogatta, mert úgy vélte, olyan nagy a különbség a felekezeti és az interkonfesszionális elvet követő szerveződések között, hogy az „alig áthidalható”. A keresztényszocialista teológus, Giesswein Sándor megpróbált közéleti

⁵¹ Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. VIII. Budapest 1911. (továbbiakban: KN 1910–1918. VIII.). 19.

⁵² Vári András: Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898. [Budapest] 2009. 370.

⁵³ Anka László: Károlyi Sándor, az agráriusok vezére. Valóság 49. (2006) 11. sz. 25.

⁵⁴ Religio, 1899. november 11. 304.

⁵⁵ Alkotmány, 1899. november 10. 5–7.

⁵⁶ Susan Zimmermann: Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen in Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918. Budapest–Wien 1999. 30.

kínálni: szerinte egyes célok érdekében – mint amilyen a leánykereskedelem elleni harc⁵⁷ – mindenkinek össze kell fognia, de kívánatos a katolikus nők külön országos tömörülése is. A szintén keresztényszocialista Huszár Károly viszont egyértelműen és vehemensen a „közösködés” ellen foglalt állást: „Amint a munkásmozgalomban majorizálta néhány könnyűvérű, ateista és szabadszerelmet hirdető nő a katolikus munkásleányokat, úgy ezekben a vegyes hitű és vegyes erkölcsi felfogású egyletekben veszedelemben forognak katolikus nőink” – mondta. A szakosztály végül hosszú vita után elvetette Rosenberg Augusztia javaslatát.⁵⁸

Az alkoholizmus elleni harcot szintén felekezeti keretek között képzeltek el, hiszen úgy vélték, hogy az önmegtartóztatásért folytatott küzdelem csak a vallásos hit segítségével lehet sikeres.⁵⁹ Amikor a szabadkőműves háttérrel rendelkező Nemzetközi Alkoholellenes Szövetség Budapesten tartotta világkongresszusát, a katolikusok egyfajta erődemonstrációra kényszerültek: a székesfehérvári püspök például tömeges részvételre utasította papjait.⁶⁰ A kongresszus ünnepélyes megnyitóján így mintegy hetven klerikus volt jelen.⁶¹ Az egyház súlyát ezen kívül két nemzetközi katolikus ülés és egy ezer fő részvételével megtartott keresztény munkásgyűlés volt hivatott érzékeltetni.⁶² A konkurenciaharc ellenére – némileg meglepő módon – a katolikus alkoholizmusellenes mozgalom csak az 1911-es nagygyűlésen hozta létre szervezeti kereteit, amikor megalakult az Absztinens Papok Egyesülete.⁶³

A felsőoktatás igen érzékeny területnek számított. Miután a még Pázmány Péter által Nagyszombatban alapított pesti egyetemet 1848-ban állami felügyelet alá helyezték, a katolikus körökben két álláspont alakult ki: egyesek az intézmény visszaszerzését követelték, míg mások egy új egyházi egyetem alapítását sürgették. Az 1900-as katolikus nagygyűlésen a cisztercita Mihályfi Ákos az utóbbi mellett érvelve arra a kedvező hatásra hivatkozott, amit tapasztalatai szerint a nyugat-európai katolikus egyetemek hallgatóik hitéletére gyakoroltak. Hangsúlyozta: az oktatók „tudósok, de nem törekszenek arra, hogy a tudomány szárnyain emancipálják magukat a kinyilatkoztatás igazságaitól, ellenkezőleg, tudományukkal a természetfölötti hitet és vallást,

⁵⁷ Ebben a kérdésben a különböző felekezeti nőegyletek 1913-ban valóban szövetségre léptek egymással a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen vezetésével. Zimmermann 1999. 279.

⁵⁸ Alkotmány, 1906. szeptember 25. 17.

⁵⁹ A magyar katolicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott Országos Katolikus Nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17–19-én. A Kath. Körök Orsz. Szövetsége igazgató-tanácsának megbízásából kiadja Gyürky Ödön, a nagygyűlés titkára. Budapest 1901.236–244. (a továbbiakban: Gyürky 1901)

⁶⁰ Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár 540 1221-1905. Körlevél. Székesfehérvár 1905. június 7.

⁶¹ Alkotmány, 1905. szeptember 13. 3.

⁶² Alkotmány, 1905. szeptember 14. 4–5.; Alkotmány, 1905. szeptember 15. 8.

⁶³ Alkotmány, 1911. november 14. 11.

a Krisztus alapította egyházat védik”. Úgy vélte, a tudomány nem lehet tárgyilagos, hiszen a tények bírálata, magyarázata nagyon is függ a tudósok világnézetétől. Az ifjúság szelleme ezért csak akkor lehet biztonságban, ha a tanárok elkötelezett hívők. Emellett joggal hivatkozott arra, hogy a tudományban is eljött a „konkurencia kora”, ezért a katolikusoknak meg kell mutatniuk versenyképességüket.⁶⁴

1893-ban Csáky Albin kultuszminiszter – az egyházpolitikai küzdelemben tett engedményként – kijelentette, hajlandó lenne az Egyetemi Alapból egy majdani katolikus felsőoktatási intézmény céljaira áldozni. Ugyanakkor a püspöki karnak nem volt egységes álláspontja, és csupán elszigetelt kezdeményezések történtek: 1900 előtt a csanádi, a váci és a kassai püspök, majd a kalocsai főkáptalan tett nagy összegű felajánlást egy egyetem alapítására. Hetyey Sámuel pécsi püspök szintén e célra gondolva gyarapította a líceum alaptőkéjét. Az egyes főpásztorok természetesen abban voltak érdekeltek, hogy a jelentős kulturális fellendülést hozó intézmény az ő egyházmegyéjükben alakuljon meg, az egyes helyi kezdeményezések összehangolása ezért komoly kihívásnak ígérkezett. 1903-ban például olyan tervezetek születtek, amelyek Pécssett, illetve Gyulafehérvárott kívánták felállítani az egyetemet.⁶⁵ Hogy Mihályfi Ákos jól átgondolt elképzeléseit mennyire nem tudta érvényesíteni a gyakorlatban, jól mutatja 1911-es nagygyűlési beszéde. Ebben az egyetemre szánt alapok egyesítéséért és egy előkészítő bizottság létrehozásáért szállt síkra,⁶⁶ vagyis arra kényszerült, hogy megismételje a már 1900-ban megfogalmazott javaslatait. Az OKSZ ekkor a püspöki karhoz fordult, és a bizottság megalakítását kérte – eredmény nélkül. Az egyetemalapítási tervek tehát az egység hiánya, valamint a tárgyi és személyi feltételek hiányosságai miatt nem voltak reálisnak tekinthetők.⁶⁷

A közoktatás szintjén a diákok világnézeti nevelésének kérdése alkalmanként látványos összeütközésekre adott okot. Nagy port vert fel például a Mária kongregáció nevű, erős jezsuita befolyás alatt álló hitbuzgalmi társulat kiépítése a középiskolákban, amit a liberális és polgári radikális véleményformálók erős ellenkezéssel fogadtak. 1910 végén a jezsuita rend Mária kongregációi ellen komoly támadássorozat kezdett kibontakozni. Ennek részeként a sajtóban közzétették a budapesti Urak Kongregációjának taglistáját, majd 1911 márciusában a vallás-és közoktatásügyi minisztériumtól kérvényezték a „vallási békét fenyegető” szervezet kitiltását az állami iskolákból. Zichy János miniszter, aki egyben az OKSZ elnöke is volt, ezt elutasította.⁶⁸ Májusban azonban maga Tisza Ist-

⁶⁴ Gyürky 1901. 71–78.

⁶⁵ Szögi László: Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. In: Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 13.) Szerk. Ujváry Gábor. Budapest 1991. 16–23.

⁶⁶ Alkotmány, 1911. november 14. 18.

⁶⁷ Csibi Norbert: Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon. Per Aspera ad Astra 2. (2015) 1. sz. 70.

⁶⁸ Petrush Antal SJ: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. (1853–1950). II. Az önálló magyar rendtartomány (1909–1950). Kecskemét 1994. 40–41.

ván – aki attól tartott, hogy a katolikusok antiliberalis fellépése végső soron a vallásellenes radikalizmus erősödéséhez fog vezetni⁶⁹ – hívta fel a parlament figyelmét arra, hogy az iskolákban az ultramontán terjeszkedés miatt veszélybe került a felekezeti béke.⁷⁰ Néhány nap múlva egy szabadelvű honatya az ultramontán veszély forrásaként a kongregációkat nevezte meg.⁷¹ Ezután élénk parlamenti vita kezdődött, amelyben a néppárti képviselők és Apponyi Albert is szót emelt a kongregációk mellett. Zichy azonban nem húzhatott ujjat a kormánypárt erős emberével, ezért a kongregációktól megvonta azt a jogot, hogy gyűléseiket az állami iskolák épületében tartsák.⁷²

A legfőbb konfliktusforrást azonban a nemzetiségi kérdés jelentette. A katolikus egyháznak ugyanis számos német, szlovák, illetve – a görögkatolikuság soraiban – ruszin és román híve is volt, az egyház pedig arra törekedett, hogy lehetőleg mindenkihez az anyanyelvén szóljon. Ez azért tett szert politikai jelentőségre, mert a szegényebb vármegyékben szinte az egyház volt az egyetlen iskolafenntartó, az oktatás gyakran csak a nemzetiségek nyelvén folyt, hiszen nagy hiány volt tanítókból, egyes falvakban kényszerűségből írástudó földművesek oktattak a rosszul felszerelt, túlzásfolt tantermekben. Ezek a körülmények, különösen a magyar nyelv oktatásának elmaradása, sokakban keltették azt a benyomást, hogy az egyház a nemzetiségi törekvéseket támogatja, vagy egyenesen a rettegett pánszláv propagandát szolgálja. Ebben egyébként szerepet játszhatott a Néppárt programja is, amely, mint már láthattuk, magába foglalta a nemzetiségek jogos igényeinek felkarolását. Az 1890-es években ezért egyes vármegyék indítványozták a felekezeti népiskolák államosítását, hogy ezzel megfékezzék az állam- és népellenes izgatók tevékenységét. Ezen álláspont hívei veszélyesnek tartották az egyházak mint iskolafenntartók jogosítványait az állammal szemben, annál is inkább, mert szerintük az oktatás nem tartozott a hitélet keretébe, az politikum.⁷³ A katolikusok viszont úgy vélték, hogy az ő tanítók szívből kívánják a magyarosodást, de a nemzetiségek érzékenysége miatt nagy tapintattal kell eljárniuk. Az 1901-es katolikus nagygyűlés egyik szónoka, Struckner János teológiai tanár például arra figyelmeztetett, hogy az aszimiláció csak akkor értékes, ha önkéntes. Ha viszont „erőszakos, oktrojálós, természeti jogokat lábbal tipró, pogányiasan sovíniszta”, akkor soha nem érheti el célját.⁷⁴

Államosításra ugyan végül nem került sor, de az 1907-es „Lex Apponyi” a tanintézményeknek juttatott anyagi segítség fejében szigorította az ellenőrzést és növelte az

⁶⁹ Ifj. Bertényi Iván: A századelő politikai irányzatai és Tisza István. In: A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác. Budapest 2009. 67.

⁷⁰ KN 1910–1918. VIII.19.

⁷¹ Uo. 38.

⁷² Petrucci 1994. 43.

⁷³ Vesztróczy Zsolt: Modernizáció és/vagy magyarosítás. Iskolapolitika és népoktatás a felső-magyarországi szlovák régióban, 1867–1918. *Pro Minoritate* 21. (2012) 1. sz. 155–172.

⁷⁴ A magyar katolikusok második országos nagygyűlése Budapesten, 1901. november 4–7-én. Sajtó alá rendezte Gyürky Ödön. Budapest 147–159.

egyházi iskolákra vonatkozó elvárásokat, amelyeknek sok fenntartó nem tudott megfelelni, így számos iskola került állami fenntartásba és lett ezáltal magyar tanítási nyelvűvé. Az 1907-es katolikus nagygyűlés egyik szónoka, Keményffy K. Dániel, az esztergomi tanítóképző oktatója szerint a „Lex Apponyi” válságos helyzetet hozott a katolikus népoktatásba, mivel: „a magyarányú államsegély lemondást, függést és végül mégiscsak bizonyos fokú államosítást jelent. Jöhet egy antikatolikus vagy nemzetietlen kormány, s ami most enyhének, túrhetőnek látszik, keserű gyümölcs, kemény dió lesz.”⁷⁵

A görögkatolikus közösség esetében a fő konfliktusforrás az egyházon belül húzódott, ugyanis a magyar nemzetiségű görögkatolikusok, akik addig ószláv liturgiát követtek, az 1860-as években a hajdúdorogiak vezetésével mozgalmat indítottak egy saját egyházmegye felállítására, illetve a magyar nyelvű liturgia engedélyezése érdekében. Ez utóbbit azonban az Apostoli Szentszék 1896-ban kategorikusan megtiltotta, a kormány viszont sokáig a magyar liturgikus nyelv engedélyezéséhez kötötte volna az egyházmegye alapítási költségeinek finanszírozását. A patthelyzet feloldására a megfelelő pillanat végül 1911-ben jött el, amikor Ferenc József személyesen avatkozott be a Vatikánál az egyházmegye létrehozása érdekében, mert azt remélte, hogy ez a látványos nemzeti siker segíthet kedvező hangulatot teremteni a véderőtörvények elfogadtatásához a képviselőházban. Ez végül nem következett be, a Hajdúdorogi Egyházmegye azonban 1912-ben megalakulhatott – igaz, a Szentszék a magyar nyelvű liturgiát nem engedélyezte, hanem salamoni döntésként az ószláv helyett az ógörög nyelv használatát írta elő. Ugyanakkor az egyházmegye felállítása, illetve az a tényező, hogy néhány román görögkatolikus parókiát is hozzácsatoltak, komoly ellenállást váltott ki a román nacionalisták körében, olyannyira, hogy 1914-ben bombamerényletet kíséreltek meg a hajdúdorogi püspök ellen.⁷⁶

Ferenc József 1911-ben, említett levelében egy másik kérést is intézett a Szent-székhez: egy magyar püspök kinevezését az Amerikába kivándorolt görögkatolikus hívők számára. Ez a kérés, amely nem teljesült, jól tükrözi a magyar püspöki kar és az állam felfogását, amely továbbra is csak a hagyományos egyházpolitikai keretekben tudott gondolkodni. Annak ellenére is, hogy egy kivándorolt plébános, Grósz Ferenc már 1907-ben újságcikkben figyelmeztette a hazaiakat, ne akarjanak magyar püspököt kineveztetni, mert ezt az amerikai hierarchia úgyis ellenezné, és az ottani körülmények között úgysem érne sokat. Ehelyett javasolta, hogy inkább küldjenek ki papokat, támogassák a magyar közösség számára a papképzést, akár úgy, hogy a hazai szemináriumok vállalják amerikai kispapok magyar nyelvoktatását, valamint

⁷⁵ Alkotmány, 1907. augusztus 28. 3–4.

⁷⁶ Végheő Tamás: A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei. Athanasiana 18. (2013) 35. sz. 109–121.

kérte, hogy néhány magyar főpásztor tegyen látogatást az Újvilágban, erősítve ezzel volt híveik kötődését.⁷⁷ Ilyesmire azonban nem került sor.

Mint ebből is látszik, a magyarországi katolicizmuson belül még mindig inkább az elérhető pozíciók voltak a fontosak, nem pedig a hatékony feladatmegoldás. Ennek oka, hogy a magyar hierarchia gyorsan maga mögött tudta az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeinek tapasztalatait, és első számú szövetségesként továbbra is az államra tekintett – nem pedig saját híveire. Így, bár nyugati mintára lassan Magyarországon is megindult a katolicizmus modernizációja, létrejöttek a különtársadalom alapjai, formálódott az egyesületi háló, a sajtómozgalom és a politikai érdekképviselő, felsőbb támogatás hiányában ezek csak kevés hívet értek el. Ahogyan az 1908-as katolikus nagygyűlésen nem kisebb jelentőségű szónok, mint Városey Gyula kalocsai érsek megállapította, a nyugati mintákat követő intézményrendszer lassú meghonosításának ellenére a katolicizmus Magyarországon olyannak hatott, mint egy alvó oroszlán.⁷⁸ Ez a gyengeség lehet az oka annak is, hogy igazán látványos és mély konfliktusok az egyházpolitikai küzdelmet követően nem robbantak ki az állam és a katolicizmus között.

⁷⁷ [Grósz Ferenc]: Az amerikai katolikus magyarságról a hazai jóakaró köröknek. Szövetségi Értesítő 1. (1907) 11. sz. 449–455.

⁷⁸ Alkotmány, 1908. szeptember 15. 10.